

BURUS JÁNOS

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK A KIS-KÜKÜLLŐ MENTI PIPÉN

Pipe (14. fénykép), e kis falu a Kis-Küküllőbe Nagykend–Balavásár közt dél felől beömlő Nádas-pataka felső szűk völgyében, a Balavásár–Segesvár közötti országúton fekvő Szásznádistól 4 km-re keletre fekszik. Zárt, szabályos, soros falutípus. Nevének legkorábbi írásos említése 1325-ből való.¹

Napjainkra a változásoktól terhes paraszti lét itt sem maradt érintetlen. Lakóinak száma az egykorú források szerint 1870-ben 370, 1910-ben 336, ma már alig 120. Házainak száma 90, de csak mintegy 60-at laknak; a többi elnéptelenedett. Mindössze 7 tanulót számláló I–IV. osztályos, egytanerős iskolája megszűnőben. A fészeknyi falu unitárius népe egy termelősövetkezeti brigádot alkot, Szásznádas központtal.

A fiatalok számára ma a legjelentősebb életkeretet Segesvár, Marosvásárhely, Brassó, Szeben gyorsan fejlődő ipara, valamint a munkát és földgázos lakást biztosító Nádas községközpont kínálja. Korábban itt mindig a földből, csak a földből élt a nép: évszázadokon át a földművelés, állattenyésztés, gyümölcs- és szőlőtermesztés biztosította a szűkös megélhetést – Pipe a híres kis-küküllői borvidékhez tartozott.

Az elszigeteltség, a rossz és nehéz közlekedési viszonyok, a művelődési központoktól való távolság következtében Pipe a múltból örökölt szokásoknak és hiedelmeknek – főleg a születéssel, az újszülött védelmével és a halállal kapcsolatban kialakult gazdag néphitnek – eddig fel nem tárt pontja.

A régmúltban Pipén is, akárcsak szerte Erdélyben, magas volt a születési arány, de a gyermekhalandóság is; ezek számottevő csökkenése csupán az utóbbi három évtized következménye. A születési arány apadása következtében azonban a falu lakosságának összetétele az öregedő, erősen fogyó népesség képét mutatja.

Az egyházi anyakönyvek bejegyzései szerint – a csecsemők halálának okait nem említve – a régiak halálos betegségei ilyesfélék voltak: „Anno 1791: Temettem nyavalyás Gutta ütésben holt Orbán Györgyöt”; „Anno 1816: Die 13 Febr. Néha[i] Gergely István özvegye Rüs Panna, aki az előtt való Nap kalákában volt, vígan volt, ett, ivott, különös jókedvet mutatva a többieknek is és míg haza vitték volna a Kalákás Háztól, addig megholt Gutta ütésben”; „Anno 1832: Szász Istvánné Károly Theresia 26 éves szárazbetegség”; 1837: „Őriző Simó András leánya Susana 1 1/2 eszt. köhögés”; „forró betegség”; 1838, 1839: „vízkórság”; 1839: „forró víz”; „gyermekszülés”; „vérhas”; 1835, 1841, 1842, 1847, 1848: „himlő”. 1849-ben harmincan haltak meg „kolerá”-ban,² 1935-ben tizenhét „spanyol skárlát”-ban.

A régi pipei embernek a halál gyakori, mondhatni napi élménye volt, szükségképpen más volt a viszonya is hozzá. Beletörődéssel fogadta: „Porból lettünk, porrá válunk”; „Ha születünk, meg is kell haljunk.” Azt tartották, hogy „a gyermekért nem kell sírni: ha egyik meghal,

jön a másik”; „Megkapta [terhes lett], mit csált volna? Még örvendett,, hogy méghót”; „A gyermeket az Isten adta, az Isten elveszi.” A halált a nagyon beteg, idős emberek belenyugvóan várták és várják, néha még „sürgetik” is eljöttét: „Váram a halált mindenünnen, de nem jó. Sokat éltem, nyócvankét éves vagyok. Az Istentől nem kérek többöt. Jobb a halál, csak jönne már egyszer.”

A közösségen belüli ember életének fontosabb határpontjai, az élet nagy fordulói – a születés, a házasság, a halál – a falu és az egyén egyhangúnak tűnő megszokottságából kiemelkedő, az egész közösséget átfogó, mozgósító, rendkívüli esemény. Összetartó és megtartó erő, a szülőhelyhez és lakóihoz való kötődést jelent az egyre erősödő sodrásban. Nincs olyan lakodalom vagy temetés, amelyen az egész falu ne venne részt. Ilyenkor még most is hazajönnek a falu távolra vetődött fiai is.

A korunkban végbemenő gyors változás készlet szülőfalum temetkezési szokásainak bemutatására, betekintést nyújtva népi szokásvilágunk egy elhanyagolt, de fontos témakörébe.

A halálozás

„A halál társadalmi szempontból az egyénnek az élők közösségéből való kiválása. Ez azonban nem jelenti a közösség és a halottja kapcsolatának megszűnését, hanem csak a kapcsolat jellegének megváltozását. Hiszen temetési szokásokban kifejezésre jutó felfogás szerint a halott csak fizikailag semmisül meg, másvilági léte folytatódik, szelleme tovább él.”³

Pipén a halálhoz, temetéshez fűződő vallásos hagyományok mindmáig elevenek; a legnagyobb vallásos jelentőséget a halálnak tulajdonítják. Eddig itt minden temetés egyházi jellegű volt. A halál közvetlen közelsége, a rendkívüli lélektani halálélmény a legtöbb esetben még a vallástól távolabb állót is vallásos érzellel tölti meg, vagy ahogy mondani szokták: „Megtér.”

A halál beálltát megelőző és követő cselekmények – a halottal kapcsolatos gyakorlati teendők, a hozzátartozók viselkedésére és a halottas házra vonatkozó rendszabályok – mindenikének hagyományos rendje alakult ki.

A halál a pipei ember tudatában nem elvont fogalomként, hanem megszemélyesítve él: „Utánna jött a halál”; „Elvitte a halál”; „Őt már a halattak viszik, ő már ott van”; „Minden halattért eljön egy előbbi halatt szelleme” – mondják nagy meggyőződéssel. „Aki haldoklik, az már halattakat, halált lát, velek beszél.” Egyik haldokló önkívületében hangosan szólította tizenöt évvel korábban meghalt apósát: „Apámuram, várjan meg! Én is megyek!”

A pipeiek úgy tartják, hogy a halál beállta táján a halott közelében ismerős és ismeretlen lények járnak. Ezek néha láthatók is: egyes hozzátartozók – a haláleset által kiváltott erős pszichikai feszültség hatására – a haldokló háza mellett elsuhanó és a temető felé tartó nagy fekete madár, mások trombitáló gyermekcsereg képében vélték látni és találkoztak velük.

A haldoklás, a halál – hacsak nem valami váratlan baleset következménye – nem hirtelen, hanem fokozatosan következik be. Sokféle jele, sugallata, előrejelzése lehet. Azt tartják, hogy van olyan eset is, amidőn a halál *izen*: mintegy előre jelzi, hogy jönni fog. „Mentem át reggel a Kenderhéten, s mintha valami súgta volna, hogy siessek visszafelé. Az Isten a hozzátartozóval megjelenteti a halál közeledtét. Visszamentem, hogy nézzem meg még egyszer édesanyámat. Visszahánta az ételt. Már rosszul viselkedett. Délután, mire hazaértem, szegénnek a szova meg vót állva, haldoklott; rá egy órára meg is hót.”

A halál néha a beteggel is sejteti közeledtét. A pipei ember szerint „sose tudjuk, hogy mire lépünk ki a házból”; „Isten markába vagyunk mindnyájan”; „A betegség könnyen jó s nehezen megy el”; „Még a makk-egészséges ember is hamar elpatkolhat.” A beteg „nem dől egyenesen ágyba”, hanem csak *garnyadazik* (gyengélkedik), *hervad*, *leesik a lábától*, *nincs étvágya*, *elsárgul*, *fogy*, *lesoványodik*, *szárad*, *csonttá szárad*, *megaszalódik*, „az utolsó időben” aztán *második gyermekkorát éli*, *topornyikás*⁴ (gyenge elméjű) lesz, *meglobban* (-hibban); lábai *vékonyodnak*, *szederjesednek*. A haldokló testén „különös színű foltok” jelennek meg: a *halál rózsája*, a *szív felé tartó daganatcsomb* (-csomó). *Kiveri a halál-izzadság*; *kiveri a halál verejtéke*, *egy percben melegen*, *egy percben hidegen*; *elhomájosodik a szeme*; *forog a szeme: felnéz*, *lenéz*. Ekkor már nincs sok hátra, mindez az itteniek számára a biztos halál bekövetkeztét jelenti.

A haldoklás perceiben a beteg feje alól ki kell venni a *tollupárnát*, s nem szabad *felsírni*, „hogy könnyebben tudjon meghalni”. A haldokló körül csendesen viselkednek: az eltávozót zavarja a sírás. Ezt némelykor suttogó hangon ő is a körülállók tudomására hozza: „Mondjátak, ne sírjanak odaki” (:a másik szobában); „Ne sírj, fiam, imádkazz.” A halottat útjára kell engedni, nem szabad jajszóval elsíratni, *visszasírni*. A visszatérő élet nem tartós: három nap, esetleg egy hétig tart, de nem kívánatos, mert csak a fájdalom meghosszabbodását jelenti.

Aki már annyira rosszul van, hogy senki és semmi sem segíthet rajta, de még eszméleténél van, az összehívja, hívatja gyermekeit és tanúk előtt *rendelkezik*, *hagyatékozik*, *testál* vagyonából legjobb szándéka, akaratára szerint. Nemcsak a vagyon felől rendelkezik, hanem istenfélelemre, az emberek becsülésére is inti gyermekeit. Nem egy esetben hagyakozik arról is, hogy temetési torán kik legyenek a szakácsnők meg a gazdák, és hogy a temető melyik felébe, ki mellé és hogyan, milyen ruhájában temessék el. Ha a hátramaradottak nem teljesítik az így meghagyottakat, a halott nem tud nyugodni, de azok sem, akiknek hagyakozik: „Ha nem így csináljátok, még a sírba se tudnék nyugunni. Hátrahagyam, hogy ingem padmajas sírba és külön temessetek. Ez egyetlen óhajam. Ha megszegitek, az anyai átok fog.”

A halált meg kell könnyíteni, siettetni kell. Aki sokáig beteg, hosszasán haldoklik, annak elhívják a papot, hogy úrvacsorát adjon. Szoktak imádkoztatni is a lelkésszel, hogy könnyebbüljön a betegsége, „legyen könnyű a halála”. Ez attól függ, hogy „a jó Isten kinek miben halált mért ki. Az [:a haldokló] már az Ő hatalmában van. Aki az életben

sokat szenved, annak szép lesz a halála. Bár van, aki ártatlan, s mégis szenved.”

Vannak olyanok is, akik mindaddig nem tudnak meghalni, amíg haragosuktól bocsánatot nem kének: „A haldoklót bántja a rossz tette, ha valakivel rossz viszonyban volt.” Az 1940-es évek elején halt meg egy olyan asszony, aki „boszorkánykadatt, megfejte a kapuzábét, elvette a más tehényinek a tejét. Mikor tették fel az ágyba [a haldoklót halála előtt nem teszik le a földre], hatszor is ugratt le a földre. Nem tudatt meghalni, amíg által nem adta a tudományát az unokájának, de az nem foglalkozott ijesmivel.”

A halál közeledtét a pipeiek több jelből vélték felismerni. Ezek közül ma a legismertebbek:

Ha a kutya *vonítás* közben felfelé tartja az orrát, akkor tüzet, ha lefelé, akkor halált jelent.

A *bagoj* (halálbagoly) esti *kuvikalása*, *kiabálása* is halált jelent. A pipeiek nem szeretik, üldözik a halálbaglyot: „Kergettük el, mert kuvikalása halált jelent: amejik házra száll, ott haláleset lesz.”

Az égről lefutó csillag is halált jelent.

A házi szárnyasok közül a *fekete tyúk kukorékalása* szerencsétlenséget jósol: „A tyúk, ha kukorékal, az halált jelent. Ez valóságos igaz. Le kell vágni, nem kell tartani.”

Tárgyakkal kapcsolatos szokatlan jelenségekből is jósolnak a halálra: ha a házban a bútor érintetlenül nagyot *reccsen*, *csikorog*; ha *kocognak* a tányérok; ha megáll az óra.

A többféle halálelőjel közül a leggyakoribb néhány álmok: *temetőben járni*; *foghúzás* (ha fáj, közeli, ha nem, távoli rokon hal meg); *fal leomlása*; *meszelés*; *fekete cérna* (gyász jele); *aratás*. De ezek az álmok „nem teljesednek mind be” – állapítják meg ők maguk is.

A nagybeteg nem szokták magára hagyni. Valaki a családtagok közül – főleg nő – ügyel reá, gondozza. Az idősebb rokonok, ismerősök rendszeresen látogatják.

Az ágyban fekvő beteget gondozzák, tisztán tartják; „az ágyát tisztába teszik”, tiszta *huzatot* tesznek reá, s a szobát is kimeszelik, ha látják, hogy a halál hamarosan beáll. Úgy tartják, hogy ez az illendő, s ezzel is állandó készenlétben vannak a halál fogadására.

A halál akkor következik be, amikor az ember „utolsót szusszant, utolsót lehel”. Ez az elszálló lehelet „visszamegy az ég Urához”.

A haláleset jelzése harangozással, a *szaggatással* kezdődik. A falu elsősorban ebből, valamint a szájról szájra gyorsan terjedő hírből értesül a történekről. A harangszó hallatára az egész falu a halottra gondol. A férfiak tiszteletadásként leveszik sapkájukat, kalapjukat; ugyanezt teszik, ha a halottas ház előtt mennek el. Ilyenkor a közösség tagjai gondolatban és egymás közt felméri a halott életútját, jó tulajdonságait – mindenki a maga szempontjából –, a falu életében betöltött szerepét.

A halál beállta után az első teendő a halott szemének *lefogása*, *lenyomogatása*. Egy közelálló nő két hüvelykujját egy darabig rajta tartja, hogy „ne pattanjon fel a szemhéja”. Más Kis-Küküllő vidéki falvakban kerek cserépdarabot szokás tenni a halott szemére,⁵ de Pipén nem. „Azért

csukják le a halott szemét, mert nézése rémítő. Ha felpattanna a halott szeme, akkor fiatal vár maga után. Ha az üdős halott arca szép – éppen ojan, mintha élne –, akkor fiatal fog meghalni utána. Ha a fiatal halottnak ráncos, öreges az arca, akkor üdős fogja követni a halálba.”

A *mosdatás* inkább csak az egész test törülgetése egy langyos vízbe mártott, gyengébb minőségű törölközővel; ezt használat után eldobják. Van, akit még élteben, az utolsó órában megmosnak, hogy „tisztán engedjék a halattat a másvilágra”. Erre a célra egy avultabb mosdótálat *fognak bé*; ezt többé nem használják mosakodásra, hanem a tyúkok elé teszik víztartónak. A halott utáni mosdóvizet a ganédombra öntik. Ha férfi a halott, mosdatás előtt megborotválják.

Mosdatás után *fekete glott állkötővel felkötik az állát* s a feje tetején bogra kötik, majd megoldva a halotton marad a koporsó lezárása után is. A lábát is – miután felhúzták rá a fehér zoknit – a bokájánál *lábkötővel* (fehér pertli) kötik át, mert csúnya, ha *szétáll a lába*. Akárcsak az állkötőt, ezt is eloldják a koporsó lezárása előtt. Manapság a halott lábára új *strimpflit* (pamutharisnya) húznak, régebben *vásott ingderékből pampó-félét* varrtak. Lábbelit nem húznak reá. Az öltöztetés befejeztével megfésülik, ahogy élteben hordta, a haját; a nőknek hátra simítják vagy kontyba kötik, de ezt a fésűt többé nem használják.

Az idősebbek, főleg a nők évekkel előre, még életük derekán előkészítik vagy megvásárolják maguknak és férjüknek a *halotti ruhát* a hozzá szükséges összes kellékekkel. Aki ezeket nem rendezte el élteben, azt megszólják, „gyenge asszan”-nak tartják. Egyesek egy-két jelesebb ruhadarabjukat – *menyasszonyi ing, fersing* – tartogatják halotti ruhának. A férfiaknak régen e célra a feleségük által készített „gyapattas gyócsinget, két vetőlős csüpügagyát, fekete lájbit” tettek el.

Régebben három-négy férfi volt a *halottöltöztető*. Munkájukat nem fizetségért végezték, viszont hivatalosak voltak a halotti torra. Manapság alkalmoszerű öltöztetők vannak, nemritkán épp a családtagok – férfiak, nők –, akik közösen végzik el a mosdatást meg az öltöztetést; az utóbbi olyan sorrendben történik, mint ahogy az élők öltözködnek. A halottat felöltöztetik *inneplő vasárnapi ruhájába*; ezt *begombolják, megkötik*, hogy a másvilágon „tudjan menni benne, ne csússzan le”. A nők ruháját, szoknyáját nem szabad tüvel átfogni, mert „megsúrja a halattat”.

Az így *ellátott* halottat a *nagy- vagy elsőház* (szoba) közepére, az asztal helyébe, *a ház frontjára*, egy földre tett *durgára*⁶ (vastag csepülepedő) *nyújtóztatják*, mindaddig, míg el nem készül a *rovatal*. Régen a ravatalt szekérszékéből állították össze; ezt két csutakra (fatönk) rögzítették, úgy, hogy a fej magasabban legyen, mint a láb. Újabban az egyházközség tulajdonában levő padot használják, ezt földig érő, fehér gyolcslepedővel terítik le. A ravatal alá egy *itató csöbörbe* vizet tesznek, hogy a test ne *fojjon*, ne *dagadjon meg*, ne *fúvódjék fel*. Ha mégis *fojni kezdett, megindult*, a halott hasára *sollót* (sarló) is tettek. A ravatalt körülülve a halottat a közvetlen hozzátartozók gyászolják.

A halott addig marad a *hidegágyon*, amíg a nehéz *cserefakoporsót* meg a többi halotti kelléket – *bolti párna, szemfedél* stb. – el nem hozzák Segesvárról. Az érkező koporsót hangos zokogással fogadják. A

temetésre előkészített, felöltöztetett halottat a jelenlévők, sok esetben épp a gyermekei *harangszónál* („de ma már ezt se tartják be”), karjukat a test alá helyezve, a halott fejét, vállát, lábát fogva a koporsóban lévő gyaluforgácsra terített fehér lepedőre helyezik. Némelykor a halott alá lepedő helyett ugyancsak testhosszában *táblás, fekete csíki* kendőt terítettek.

A koporsóban a halott *hanyatt* fekszik,⁷ feje alatt kicsi fehér, gyaluforgáccsal töltött *párna*. Karjait *a test mellett kinyújtják*, bal kezében *zsebkendő*. A halott férfi fejére kalapot, télen fekete *bundasapkát* tesznek, hogy „ne fázzan meg szegénnek a feje”. A nők fejére fiataloknak világos, öregeknek fekete kendőt kötnek, ugyanúgy, mint éltükben.

A koporsó lezárása előtt *útravalónak* betették a halott gyakran használt apró kedves dolgait, tárgyait: *pipát* és disznóhólyagból készült *dohányos* zacskóban *dohányt*, *itókásnak féldeci pálinkát*, az idős embernek „segítőtársát” is, azaz *botját*, a buzgó vallásos öregasszonynak *imakönyvét*, a kisgyermeknek a *játékait*, az iskolásnak a *palatábláját*, *könyvét*, *irkáját*, *plajbászát*.

Közben rendbe teszik azt az ágyat, amelyben a halál bekövetkezett, de amíg a halott a szobában van, csak *bevetik*, nem használják. A temetés után új szalmából töltenek szalmazsákot, a régi szalmát az istállóban rázzák ki.

A halál beállta után megindul a temetésre való előkészület. Az egyik hozzátartozó a papnál, harangozónál,⁸ a másik a községnél jelenti be a halálesetet. A szásznádasi körorvos a nagy távolság és sár miatt csak ritkán jött fel a faluba, így általában az orrhoz tartott tükör segítségével ellenőrizték, hogy a halál bekövetkezett.

A temetési előkészületeket a halott közelebbi férfirokonai, a *gazdák* vezetik; ők döntenek el, hogy kiket hívnak *szakácsnéknak* (rendszerint feleségüket) és kiket *gödörásni*. Három-négy szakácsnét és négy sírásót szoktak hívni, utóbbiakat egyik gazda hívja kötött szöveggel: „Nagy Ádám én általam hívatja felesége, Kiss Éva testi maradványainak eltakarítására.” – „Most [1970 óta] az egész falut [ti. a férfiakat] hívják gödörásni. Most bőségesebb világ van. Meg is sértődnének, ha nem hívnák. Nem megy el mindenki, de azért legtöbbször elmennek. Szakácsnét is most hívnak hatot-hetet is.”

A halott lelkének eltávozását a hiedelmeken alapuló cselekmények, tilalmak és rendszabályok sorozata követte. Az első teendők közé tartozott, hogy a *halottas házban fekete hárászkenővel* takarták le a tükröt, a kisebb akasztós vagy talpas tükröket pedig a fal felé vagy lapjukkal lefelé fordították, eltették. Nem általános szokás az óra megállítása, de aki teszi, az a nagy falióra *mánusát* (mutatóját) fogja meg, közvetlenül a haláleset után. Tilos a halottas házból kivinni a szemetet; ezt a tüzelő lábához seprik és ott marad, amíg a holttesttel el nem indulnak a temető felé. Tilos a tűzgyújtás is abban a szobában, amelyben a halottat felravatalozták; ezt azzal indokolják, hogy a melegtől *felpuffan, levezni kezd a test*. Tilos ez idő alatt az ablaknyitás, még a lélek, a *szusz* elszállta pillanatában is, mert a test *felfújódna*.

A halottas ház ablakán benézni nem illik.

A macskát kikergetik abból a szobából, amelyben a ravatal van, mert a szemfedő meglebbenhet, ha a macska alábújik, s ettől a belépő

megijedhet. „Nem tanácsos ott hagyni a macskát, nehogy megkezdje a halatt arcát, szemét, száját.”

Az elhunyt közvetlen hozzátartozóinak az elhantolásig tilos a munkavégzés, elsősorban a főzés, kenyérsütés. Korábbi kovászt is tilos megtartani, hogy „ne jöjjön hamar az új halál”. Szükség esetén végeznek kisebb, apróbb munkát: a falon lévő pókhálók eltüntetését, egyes esetekben a halott nevének és életévének felírását a koporsó fedelére, a háziállatok ellátását stb.

A halott neméből az időjárásra jósolnak: ha az esztendő elején nő hal meg, *vizes esztendő* várható, ha férfi, akkor *száraz esztendő* lesz. „Ha a temetés ideje alatt hull az eső, az azt jelenti, hogy nagyon siratják, nagyon sajnálják a hozzátartozói a halattat.”

A halottas házban 1967 előtt, amíg nem volt villany, egész éjjel égették a lehúzott petróleumlámpát. Most sötétítőt tesznek a villanyfoglalatra, hogy ne világítson erős fénnel.

A halottat, amíg a ravatalon van, csak a rokonság, a gazdák, a szakácsnők nézik meg; idegenek (falubeliek, ismerősök) csak a temetés napján, a koporsófedél lezárása előtt. Az arcot takaró szemfödélre egy fekete kendőt borítanak. Aki látni szeretné a halottat, annak a kedvéért az egyik közvetlen hozzátartozó felemeli a kendőt.

A belépők az elhunyról beszélgetnek; felemlegetik nemes tetteit. Részvétet nem nyilvánítanak a családtagoknak, csak a torról való távozáskor: „Isten nyugtassa a meghótát, a hozzátartozóknak vigasztalást.”

Nem mindenki mehet halottlátni. A gyermeket váró anyának tilos megnézni a halottat, vagy a temetőben a sírba nézni, mert *sárgaságos* gyermeket szül. Az udvaron lévő koporsónak a temetőbe való elindítása előtt a terhes asszony eltávozik, mert különben *halott* gyermeket szül. A halottas házba belépők nagy része, főleg a félenkebbek megfogják a halott nagy lábujját, hogy ne ijedjenek meg tőle, álmukban ne lássák meg. Aki nagyon megijedt, annak *ónt vetettek*.

A halál beállta utáni második este, *szürkülettájt* a középkorú és idősebb férfiak a kapu előtt gyülekeznek, majd egyszerre lépnek be a *virrasztóba*. Itt általános dolgokról beszélgetnek, kártyáznak (de sohasem pénzben), s a kántor diktálta szöveg után, akárcsak a temetési menetben, egyházi *halottas* énekeket énekelnek, majd éjfél előtt eltávoznak. A lekipásztor szintén megjelenik. A hozzátartozók, akikkel kezét fog és röviden részvétet nyilvánít, nagy zokogással és egyben nagy tisztelettel fogadják, majd egy-két egyházi ének eléneklése után elköszön.

A virrasztóban kerül sor a *nemzetségi levélbe*, más szóval a *búcsúversbe* foglalandók névsorának összeállítására.

Régen a búcsúverset Pipén nem a pap, hanem az iskolamester, a kántor írta és szavalta el. A pipei egyházközség 1839-es jegyzőkönyvében, a *Jegyzések 'S Határozatok. Mesterség jövedelmek* című fejezet rögzíti, hogy a tanítónak – többek közt – „Temetéskori búcsúztatásért fél veder múst” járt.⁹

A halottat egy percre sem hagyják *őrizetlen*, mert azt tartják, hogy „az ördögök felváltják” (kicszerélik). A virrasztás után még ha *ledőlnek* is a hozzátartozók, de nem alusznak. Vannak olyanok is, főleg

férfiak, akik egy percre sem hunyják le a szemüket. Annak a szobának az ajtaját, amelyikben a ravatal van, sohasem csukják be.

A halottat három napnál tovább nem tartják temetetlen: ha éjfél előtt halt meg, akkor két napra, ha éjfél után, akkor rá három napra hantolják el. Megtörténhet, főként akkor, ha a halott „nem kedvelt”, hogy nem várják ki a három napot: a második nap már elhantolják, bár a falu elítéli ezt a sietséget. Nagyon ritkán temetnek az elhalálozás után négy napra: ha az elhunytnak távol vannak a gyermekei, s megvárják hazaérkeztüket, vagy ha a gyászolók nincsenek rákészülve a temetésre.

A temetés

A temetés napjára az udvart nyári időben lehintették patakból hozott szürke, vagy valamelyik domboldalból vájt sárga *homokkal*. Főleg oda hintették, ahová a koporsót helyezték, hogy a belőle kifolyó „pirosas színű véres vizet legyen ami feligya”; így hát nem valamilyen mágikus praktika ez, azért, hogy a *hazajáró lélek* nyomát megláthassák benne. Egyes hozzátartozók óhajtják, várják, hogy álmukban meglássák és elbeszélgessenek az elköltözöttel. Az ilyen hazajáró lélek a legtöbb esetben nem rosszindulatú: sokszor tanácsot ad, figyelmeztet valamilyen baj elkerülésére. Nem félnek tőle. A halott szelleme *meglátogatja* a hozzátartozót, *megjelenik* álmában. Az ilyen *találkozás* gyakran jóleső érzést vált ki: „Szólítottam, de nem szólt” – magyarázták többen is. Ha viszont a hátramaradottak gyakorta látnak rossz álmot, ha a halott álmukban kínozza, nem hagyja pihenni és ijesztgeti is őket, akkor az elhunyt valamelyik ruhadarabját oda kell adni a szegényeknek, vagy 1 kg fehér lisztet a szásznádasi román papnak, hogy süttessen *pereszkurát*¹⁰ (perecet) belőle; így elmúlik a halott látogatása.

A koporsó lezárása előtt a szemfödelet ollóval vízszintesen felvágják az arcnál, a fejére terített fekete kendőt kivágják „a szájnál és az orrnál, hogy „mikar megébred, tudjan szuszagni”. A szemnél nem vágják ki sem a kendőt, sem a szemfödelet; visszaterítik az arcra, kivéve egy-két újabb esetet. „Ezelőtt nem volt szokás. Úgy hagytuk. Nem tudtuk. Nem, volt, aki megvágja a szemfedelelet. Az vágta ki, aki nem félt a halattól: jó szomszéd, anyatárs, sógornő.”

Nem ismerik a gombok kigombolásának és a ruha (alsónemű, szoknya, fejkendő) megoldásának szokását. Ellenkezőleg: minden gombot begombolnak, a ruhán minden megköthetőt megkötnek, hogy „lehessen menni vele”.

A koporsót a gödörösök kézben fogva, nem vállon viszik ki a házból, lábbal az ajtó felé, az udvarra, ahol a gyászszertartásra összegyűltek várakoznak. A lelkész „itt végzi a temetési szertartást. Ennek részei az ima, a közös egyházi ének, a bibliai textus fölolvása, a temetési beszéd és a verses búcsúztató. Az utóbbit az 1950-es évtized végétől a lelkész foglalja rímbe: a halott nevében, egyes szám első személyben búcsúzik az élőkől. A búcsúvers után régebb egy olyan záróének következett, amely nem volt szerves része az egyházi szertartásnak. Az öre-

gek közül ugyanis a koporsó mellől előlépett egy jó énekes férfi és mindenik szövegsort előre mondva, az *Ím, kedves gyermekeim, megyek kö-zületek* kezdetű, nem egyházi eredetű halottas éneket énekelték.

A koporsót az udvaron az előre elhelyezett két fekete színű *bakkra* (pad) helyezik, a házzal párhuzamosan, lábbal a bejáratú nagykapu felé; ez ilyenkor teljesen nyitva áll. A koporsónak a házból való kihozatalakor, vagy a temetőbe indulóban nem volt ismeretes semmiféle zajkeltő óv-intézkedés (pl. az ajtó erős becsapása, cserépedény eltörése). A koporsó-nak a házból való kivitele után gyorsan ablakot nyitottak, hogy „szel-lőzzen ki a szoba, menjen ki a szag”. Az ajtók meg az ablakok mind-addig nyitva maradnak, amíg a temetőből a gyászolók vissza nem térnek.

A temetési szertartást nyáridőben délután 4 órakor, télen egy-két órával hamarabb kezdik.

A gyászoló gyülekezet elhelyezkedése az udvaron a következő: a halott fejétől néhány m-re a lelkész meg a kántor áll; előttük kockás fekete abrosszal leterített asztal. Hátuk mögött a férfiak padokon ülnek. A koporsóval szemben, a ház oldala mellett, a temetésre összegyűlt nők helyezkednek el. A koporsót, akárcsak a házban a ravatalt, a közvetlen hozzátartozók veszik körül: a koporsó mindkét oldalán, két-két sorban, padok vannak, s ezeken ülnek. A koporsó mellé csak a halott házastársa, gyermekei, menyei, vejei, unokái és testvérei ülnek, legtöbbször „össző-vissza”. A körülülés legáltalánosabb módja: az első sorban, a halott fejénél baloldalt, a koporsóra hajolva a férj vagy feleség (apa vagy anya) áll, az első padosorban egymás mellett a halott gyermekei és az unokák. A második sorban az apa- és anyatárs meg az elhunyt testvérei.

Nagy bajnak számított, ha az elhunyt lakóhelyétől távol lelte halálát, mert Pipén is élt az a mindenfelé ismert hiedelem, hogy amennyi-ben halottat visznek át a határon, azt elveri a jég. Az idegenből haza-hozott halottnak, mihelyt a falu határába ért, meghúzták a harango-kat, és mindaddig harangoztak, amíg be nem hozták a faluba.

A gyászszertartás után a közvetlen hozzátartozók (szülők, gyerme-kek, testvérek) joga és kötelessége a koporsót a vállukon a kapu elé vinni. Innen régebb *tehénszekérrel* vitték tovább a temetőbe. A szekér-derékba szénát, szalmát tettek, hogy ne rázza a holttestet. Erre helyez-ték a már meglévő vagy a halál beállta után elkészített sírkövet, reá a koporsót, lábbal a szekér menetirányában. Most is, ha nagy a sár és a test nehéz, vagy nagy nyári melegben folyik, szagosodik, utolsó útjára szekérrel viszik ki. A szekérré felültetik az öreg, beteges, nehezen mozgó élettársat vagy közeli hozzátartozót.

Az 1960-as évek óta, amióta nincsenek magánfogatok, már mindenkit az egyház tulajdonában lévő két *testvivő fán* vagy *rúdon* visznek ki a sírhoz. A két rúd közt *gurdli*¹¹ (vászon) feszül, erre helyezik a koporsót, s vállon viszik, egymást váltogatva, a fiatalabb, erősebb férfiak. Egye-düli kivétel a kicsi gyermek koporsója; ezt hóna alatt viszi a keresztapa.

Pipén két esetben: 1937-ben és 1940-ben vittek *törölközön, kézben* koporsót. Mindkét alkalommal fiatal volt a halott: egy 14 éves leány, majd egy 21 éves legény. Az új szokást egy alsónyárádmonti, Venczel nevű tanító „hozta be”, de az említett két eseten kívül nem honosodott meg. A leányhalottat tiszta fehérbe: menyasszonynak, a fiút pedig völe-

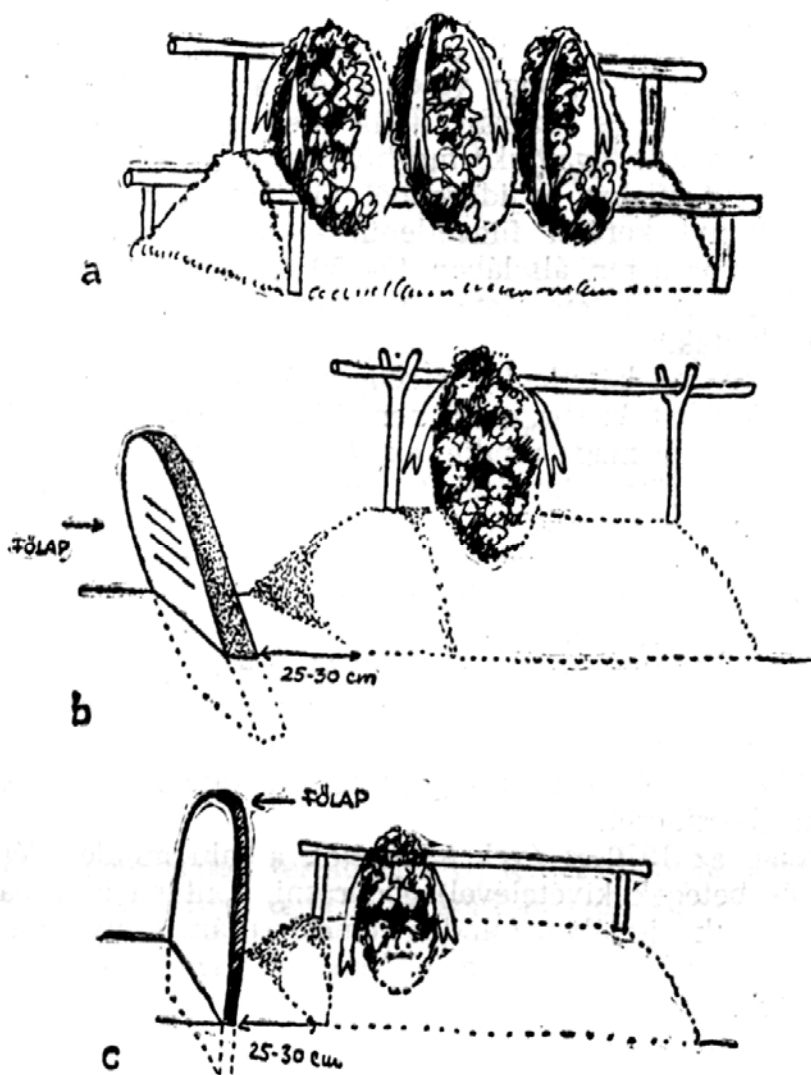
génynek öltöztették. A leány koporsóját leányok, a legényét legények vitték, székely ruhába öltözve. A koporsó két oldalán hat fehér és hat fekete *táblás abroszból* („kockacukros”, „ablakmintás”, négynyüstös szöttes asztalterítőből) készült zászlót vittek a leányhalottnak a legények, és fordítva. Mindkét halott sírjánál elénekelték a *Darumadár útra készül* kezdetű mūdalt. „Szép dolog vót” – jegyezték meg adatközlőim. Egyetlen esetben temettek zenével: a nádasai szászok *rézbandája* (fúvószenekar) szorgáltatta a fiatalon elhunyt házasember temetéséhez a zenét.

A halottas menetet a két *zászlóvivő* nyitja meg: női halott előtt két nő, férfi előtt két férfi viszi a csúcsával összeérintett fekete zászlókat. Utánuk megy a lelkész meg a kántor. Őket követik a férfiak, majd a *koporsóvivők* a testtel, mögötte a hozzátartozók és végül vegyesen az asszonyok, leányok, gyermekek. A harangok zúgása végigkíséri a halottat az úton, a kapun való kijövetel pillanatától mindaddig, amíg a temetési menet a sír szájához ér.

A sírnál az egyházi szertartás rendje: textus, rövid búcsúbeszéd, ima; mindez a lelkész dolga. Ezt követi a *sírbatétel*: négy gödörös (kettőkettő a sír bal és jobb oldalán) hosszú, 6 m-es kötéllel leengedi a koporsót. Padmalyos sír esetében egyikük leereszkedik a gödörbe, hogy lerakja a padmalydeszkákat. Újra felerősödik a sírás: a nők jajszóval siratnak, a férfiak csendes könnyekkel. Ezzel kapcsolatban a falu legidősebb embere a következőket mondta: „Amikor ezelőtt temetés vót, ojan sírás vót, hogy egyik erre ordított, a másik arra; ordított minden családtag.” A jajszavakkal elegyített, hangos siratás régen úgyszólván kötelezőnek számított. A falu megszólta azt, aki nem siratta el hangosan, alkalmi feljajdulásokkal hozzátartozóját: „Jaj, lelkem jó apámuram! Nem látom többöt a keze munkáját! Nem látom többöt teprenge[ni] [tenni-venni] a ház előtt!”; vagy: „Édesanyám, drága jó édesanyám, miért ment el? Miért hagyatt itt münket?” Nem emlékeznek viszont arra, hogy sirató-asszony, valamint siratószöveg lett volna. Kb. 30–40 éve a jajszóval való siratás is megritkult, sőt ma már megróják azt, aki így ad kifejezést fájdalmának: „Ezelőtt szovakkal sirattak, ezelőtt tudtak siratni. Most egy-egy a koporsó mellett rippadozik, ájuldozik. Az ijent aztán meg is szólják.”

Régebb hosszan a koporsó fedelére puszpángágakból koszorút fontak és a sírba is virágokat dobtak. A koporsóban nem hagytak virágot, mert az bomlasztja a testet. Ma a háztető-alakúra hantolt, *ledöngölt* sír két végébe *cövekeket* ütnek le. Ezekre a sír hosszában karókat szegeznek, s behúzzák vagy rákötik a mű- vagy élővirág koszorúkat (1. rajz és 15. fénykép).

A felhantolás után a homokkőből készült *sírkő* felállítása következett; kivételesen, ha a temetést nagy eső zavarta, ez két-három nappal később történt. A sírhant fej felőli (nyugati) szélétől 25–30 cm-re ásóval, csákánnyal keskeny árkot ástak, s ebben helyezték el a sírkövet, nyugat felé kissé előredöntve, hogy fölapján az írást ne koptassa le olyan hamar a szél meg az eső (1b. rajz). A sírkő két oldala mellett a földet az ásó, lapát és fejsze nyelével jól ledöngölték, hogy a kő erősen álljon, ki ne forduljon. Ma már egyre kevesebb az ilyen homokkő sírjel; ami van, az régi, földbe süllyedt és moha lepte. Az 1960-as évek

1. Sírhintok: a) koszorútartó *karók*. A sírkő állása: b) régebbi tájolás (nyugat felé) és c) újabb tájolás (kelet felé)

elejétől öntött műköveket állítanak az új sírok fejéhez vagy tesznek a régiek helyébe.

A *felhantolást*, a hozzátartozók kivételével, nem várja meg a gyászmenet: rajtuk meg a gödörösókon kívül mindenki hazafelé igyekszik. A hozzátartozók sem maradnak a felhantolás végéig. Mielőtt elmennének, halottjuktól *elköszönnek*: csendes nyugodalmat kívánnak neki.

A temetőből hazatérő hozzátartozók *halotti tort* rendeznek a gödörösók, valamint más meghívottak részvételével. Előzőleg délre a sírásóknak és a *fenntapatóknak* (fenn tapodók: gazdák, szakácsnők, közeli hozzátartozók) *tyúkhúslevest* adnak. A torra *juhtokányt*, frissen sült kenyeret, pálinkát, bort, savanyúságot tesznek az egymás mellé helyezett asztalokra; ezeket nyáron, ha szép az idő, az udvaron vagy a csűrben, télen vagy rossz idő esetén az elsőházban állítják fel és házi szőttessel terítik le. Ritkán *töltelékes káposztát* is tálaltak. Az utóbbi időben két-három helyen is adtak *kalácsot* és *édespálinkát*, de azt tartják, hogy a toron

a *tiszta fehér pálinka* „az igazi”. Egykor szerényebb keretek közt folyt a tor: csak *árvalaskát* (hús nélküli laskalevest) adtak.

A falu számon tartja, hogy vajon a tort a halott érdeme szerint rendezték-e, vagy sem, és aszerint ítélik meg a hozzátartozókat. „Jöjjenek be, mert szívesen fogadjuk” meghívással a gazdák a temetőben kérik fel a jelenlévő férfiakat és idegenből jövőket, hogy vegyenek részt a toron. Az elhunyt korától függetlenül – csecsemőtől aggastyánig – mindenkinek kijár a tor, általában 40–50 torozóval. A torral is arra törekszenek, hogy „szép temetést” rendezzenek: „Ne mondják, hogy csak úgy a földbe dugták.”

A tor résztvevői kötetlenül beszélgetnek, de vigyáznak arra, hogy az *italozást* ne vigyék túlzásba, mert nem illik megrészegegni. Az asztalhoz ülésnek is megvan a maga rendje: az *első asztalülés* a gödörösókat, valamint az idegenből jött halottlátókat illeti, a *második asztalülés*nél a közvetlen hozzátartozók, a gazdák és a szakácsnők foglalnak helyet. A tor végeztével a meghívottak egyszerre távoznak; mindenik felnőtt hozzátartozóval kezét fognak és részvétüket nyilvánítják.

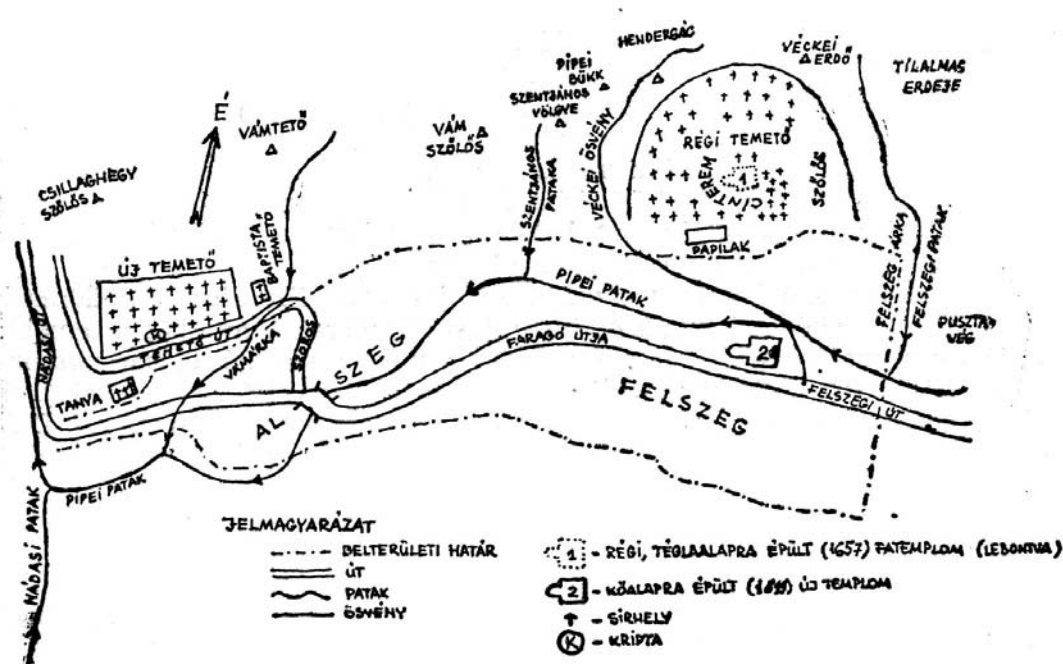
A toron részt vesz a lelkész is, és legtöbbször szólásra emelkedik. Egy-két falubeli férfi is beszédet mond. Megtörtént, hogy a pipei magyar ember a nádasi román halott temetésén is tartott búcsúbeszédet, vagy a nádasi szász ember részt vett pipei barátjának temetésén és torán, felelevenítve a közös emlékeket, az együtt töltött katonaéveket, egymás tiszteletét és megbecsülését.

Manapság, az 1970-es évek közepétől, a falu minden férfiát hívják (az idősek és betegek kivételével) gödörösni, s utána a torba is. „Nagy torozást csinálnak ájtájában minden temetés után. Ennyit megérdemel a halatt.” A szegényebbek torára a jobbmódúak lisztet, tojást, tyúkot küldtek vagy vittek.

A temető

„A temető is éppen olyan fontos része a halottkultusznak, mint bármely más, a temetkezéssel kapcsolatos szokás.”¹²

Pipén két temető van: a falu alsó felén, az *Alszegetől* északnyugatra, lankás dombon az *Új temető* (16. fénykép), míg a falu *felszegei* részében, északkeletre, meredek domboldalon a *Régi temető* (2. rajz és 17. fénykép). Ez utóbbi valójában a templom körüli cinterem volt, a közepe táján állott ugyanis a régi, 1657-ben téglalapra épült fatemplom és az 1771-ben épült harangláb.¹³ A Régi temető keletkezésének koráról nincsenek adataink, de föltehető, hogy egyidős a faluval. A XIX. század végére telt be, akkor vált szükségessé az Új temető megnyitása: itt az általam talált legrégebbi homokkő sírjel 1908-as keltezésű. Mindkét temetőt a falu közelében, olyan magaslaton jelölték ki, ahová a felkelő nap sugarai hamar eljutnak, és homokos, száraz, vízmentes talaja van. A Régi temetőben a sírhantok annyira egybeolvadtak, hogy nehéz lenne megállapítani a sírok sorrendjét; semmilyen útnak nyoma sem látható. Egyik temetőben sem tükröződik sem a templomi ülésrend, sem a családoknak a faluban való rendje, mindössze az Új temetőben igyekeznek lehetőleg kiscsaládok szerint temetkezni.

2. A Régi temető és az Új temető Pipén

Mindkét temető védett terület. Az Új temető hantjai a virágok sokaságától tarkállanak, a Régi temető – korábbi szokás szerint – a lelkész által használt kaszálóhely.¹⁴ Az Új temetőben nem észlelhető a vallási elkülönülés: az unitáriusok mellett közösen nyugszanak a kisebb számú katolikusok és reformátusok is. Kivétel a néhány családnai baptista: ők a *temető árkába* temetkeznek. Ezzel szemben ma egyre jobban kifejezésre jut a társadalmi és vagyoni helyzet, s ez a sírjelek nagyságában, díszítésében mutatkozik meg.

A félkör alakú Régi temetőt természetes árok és élősvény kerítés veszi körül. Gondozását az egyházközség együttesen, *faludolga*ban végzi: minden tavasszal összetakarítják a sírokra hullott leveleket, kivágják az akácok bokrokat. A temető egy részét a lelkész szőlősként, gyümölcsös-ként, veteményesként használja, más részét kaszálja.

Egy 1755-ben kelt birtokösszeírás¹⁵ a Régi temetőt *Kövény* vagy *Kölpény nevű temető helyként* említi; ez a helynév ma a faluban már ismeretlen.

Míg a Régi temetőben a sírjelek írásos felükkel mind nyugati irányúak (1b. rajz), addig az Új temetőben bizonyos fokig felbomlott a sírkövek ezirányú tájolása (1c. rajz). A változtatást azzal indokolják, hogy a nyugati szél könnyen porlasztja a sírkövek írásos főlapját.

A sírköveket mindkét temetőben a halott fejéhez állítják. A *lábfa* megnevezés ismeretlen.

A Régi temetőben, kis számban ugyan, de van néhány gyümölcsfa: szilva, dió, cseresznye, alma és körte. E temető gyümölcsöskert jellegére utal a már említett 1755-ös birtokösszeírás egy-két adata is: „Vagyon a’

Temetőben egy darabotska gyümölcös...”; „Vagyon Bálint Györgynek egy darabotska Gyümölcösse is a’ Temetőben.”

A helybeliek, főleg a gyermekek rettegtek a temetőtől. Az utcai kispadra kiülő öregek gyakran beszéltek arról, hogy „a temetőben szellemek járnak”; „tűz csap ki a sírokból”; „a sírkövek alatt lábvastagságú kígyók tanyáznak, bébújnak a sírba és a koporsóban lévő halattat megesszik”; „aki a sírokon jár, azt behúzza a halatt” stb. Kevés gyermek volt a faluban, aki a temetőben játszani mert volna.

A sírásást kalákában végzik. Nem jár érte fizetség: a gödörösök pálinkát, bort, ebédet kapnak és hivatalosak a torra. A munkát a temetés napjának reggelén kezdik el. Sietniök kell, mert a sírt délre, harangszóra el kell készíteni. Otthoni reggeli után megfelelő sírásó felszereléssel (ásó, csákány, lapát, fejsze, négyszögletű nagy kapa) a temetőbe mennek. Előzőleg megméri a koporsó hosszát, szélességét, s ezt veszik alapul, ráadva még körben 10–15 cm-t. „Ojan méjre kell ásni, ameddig a gödör fenekiből a torony tetejét nem látjuk.” Mélységük általában 2 m, hosszúságuk 2 m, szélességük 1 m.

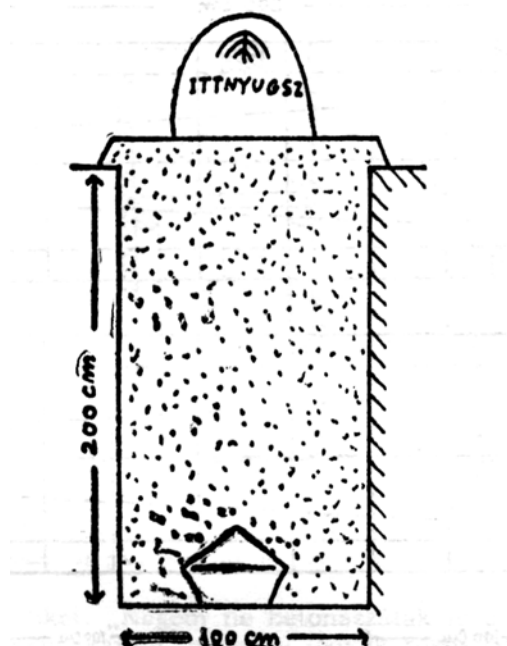
A sírásóknak 10 órára szöttes fekete csíkú terítővel letakart kosárban pálinkát, bort, kenyeret visznek ki a temetőbe. Délben ők jönnek be a halottas házhoz ebédelni, ahol pálinkával, kenyérral, tyúkhúslevesel, borral kínálják őket. Az 1960-as évek elejéig, ha szép volt az idő, az ebédet kivitték a sírhoz, mert 4–6 gödörösök volt. Most 30–35 is van: a falu férfainak többsége, mert a halott mindenkinek rokona, komája, kománéja.

Az ebéd elfogyasztása után, ha nem készült volna el a sír, a gödörösök újra kimennek a temetőbe, hogy befejezzék. Ekkor viszik ki a vállukon a kifaragott *padmajdeszkákat*, s a sír végleges elkészítése után *beprobálják*. A kidobott földet a sírtól jobbra halmozzák fel. A bal oldali lesimitott helyre, amelyet sárga homokfövénnel hintenek le, teszik majd a koporsót, s itt állanak a közvetlen hozzátartozók is. Az újonnan elkészült sír alját is lehintik sárga fövénnel, „hogyan legyen szép, mutasson jól a sír”.

Ma már ritka az olyan *szimpla sír* (3. rajz), amelyben egyetlen halott nyugszik, mert legalább férj és feleség, de velük együtt gyakran a gyermekeik is egy sírban fekszenek. Ilyenkor kerül sor a *padmajos* temetkezésre, amely az Új temetőben vált általánossá az utóbbi 15–20 évben.

A *padmajos sír* kétféle lehet. Az egyik a lábas *padmajos* vagy más szóval *keretbe foglalt padmajos sír*: a koporsó köré 6 db, 10 cm átmérőjű és 1 m magas keményfa lábat állítanak, ezeket felül keretesen gerendával kötik össze, majd a gerendákra *cserefosznikból* kemény *hidlást* vagy *padlást* raknak, miáltal alattuk a koporsó számára egy üreg keletkezik (4a. rajz). Kevésbé vált be, mert „nem tartott semmit” a *földpárkányos padmajos sír*: a sírgödör két hosszanti oldalán a koporsó magasságáig egy-egy 10 cm-es földpárkányt hagytak és erre helyezték a hidlást (4b. rajz).

Egymásra vagy *egymás fölé* való temetkezés esetén az alsó sír lehetett padmalyos, a felső pedig szimpla (5a. rajz). A *dupla padmajt* úgy nyerték, hogy a felső koporsót az alsó padmaly hidlására helyezték, s

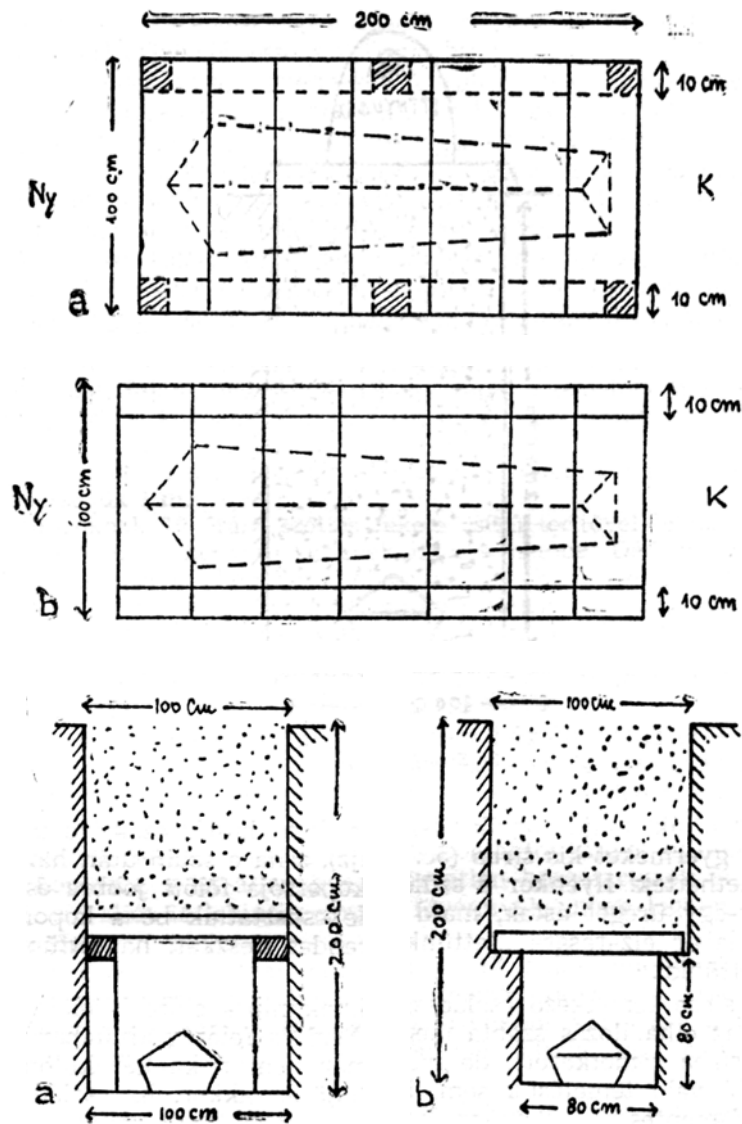
3. Szimpla sír

ugyanide állították, majd fogták össze a felső hidlás számára a lábakat (5b. rajz). A gyermeket kis sírba (5c. rajz), s ha a szülő után halt, *oldal-sírba* is temethették. Ilyenkor a szülő koporsója fölött jobbra és esetleg balra is egy-egy üreget ástak, majd ide csúsztatták be a koporsót (5c. rajz). Az oldalsír elzárására „tettünk rendes deszkát, ha tettünk, s ha nem, nem tettünk”.

Az egy sírba temetkező családtagoknak nincs előre kijelölt helyük: a sorrendet az elhalálozás szabta meg. Férj és feleség általában egymás fölé, dupla sírba temetkezett, de ma már nem ritka két külön sírban egymás mellé való temetésük sem, különösen akkor, ha családi életük nem volt törésmentes.

A padmalyas sírok tartósságáról a gödörösók egyöntetű tartózkodással nyilatkoznak: „Megtetted a tiszteletet, s ameddig tart, addig tart.” A falu életében szenzációnak számított az 1982 nyarán elkészült első *családi kriptá*.

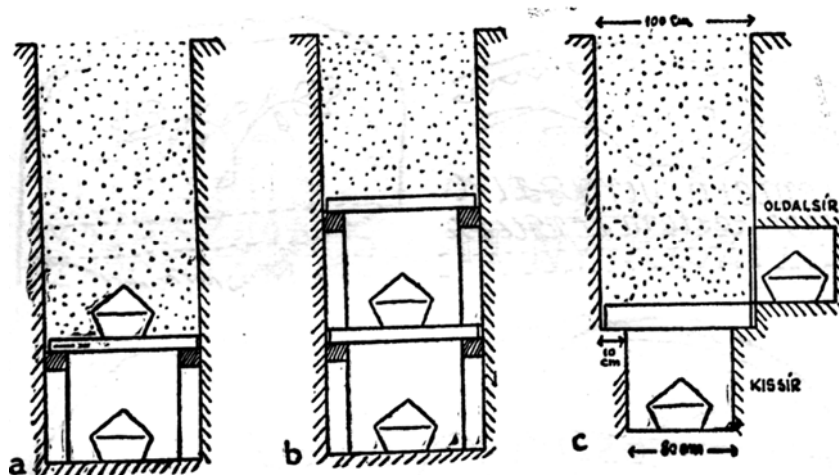
A sír végleges formáját *megülepedése* után, rendszerint csak a következő évben alakítják ki. Virágot is csak akkor ültetnek a *megnyomult* sírra. Az Új temetőben általában a következő ültetett virágok divatoznak: *kéknefelejcs*, *kocsvirág*, *ácintus*, *sárga március*, *őszi bánat*, *német szegfű*, *krizántin* (ezt csak halottak napjára viszik ki a sírra), *árvácska*, *futóka*, *citrus*, *vénasszanlapi*, piros vagy fehér *bazsarózsa*, *szitavirág*,

4. Padmajos sírok felülnézetben és keresztmetszetben: a) lábas padmajos vagy keretbe foglalt padmajos sír; b) földpárkányos padmajos sír

sárga vagy piros tulipán, hóvirág, tízes liliom. Ezeken kívül van olyan virág, amelyet Segesvárról, Szásznádasról hoztak. A díszfák és -bokrok közül jelen van a piros vagy sárga rózsafa, jutórózsa, vadrózsa és májvárózsa, az orgonavirág, puszpáng, jázmin és egyetlen példány díszfenyő.

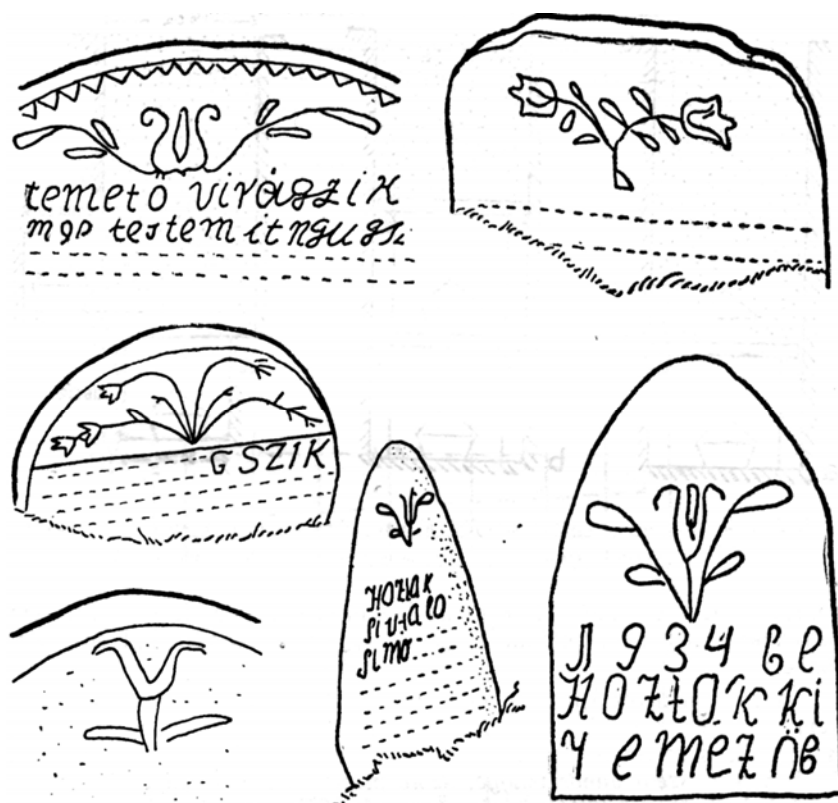
A szülőfalutól újabban messze elkerült hozzátartozóknak nincs lehetőségük halottaik sírját rendszeresen gondozni, ezért lecementeztetik a sírt. Ezt a megoldást az itthoniak nem tekintik a legjobbnak, ki is nyil-

5. Temetkezés egymásra vagy egymás fölé: a) alul padmalyos, felül szimpla sír ; b) dupla padmajos sír; c) kicsi sír és oldalsír gyermek számára

vánítják ellenszenvüket: „Nekem ne betonazzátok le a síramat. Én nem búvok ki onnét, nem akaram, hogy bé legyek rekesztve, mint egy börtönbe.”

A hagyományos sírkőnek legjobb a *pataki kő*, mert ez *nem málik, nem füvényes, nem réteges*. „Ojan kék, mint a kék ég”, ezért *kékkőnek* is nevezik, s mivel patakából, árokból szedik ki, *árki kőnek* is mondják. Többnyire a *Szent János völgye, Szőlő megett, Szeres-völgy, Pipei bükk* nevű helyekről gyűjtötték össze, vagy a szőlőhegyek ásásakor és szántáskor kerültek ki; építkezéseknél, kőkerítéseknek, járdakészítéskor szintén felhasználták. Ez a kő „ojan, mint a beton”. A *teteje* szép kerek kell hogy legyen, hogy lefusson róla a víz. Mivel nagy *fokos* kövek szoktak lenni, vastag rétegekben elhelyezkedve, a fölösleges részeit *lehasították*. Egy-egy követ, ha vízmosás alatt állt, a patak vize két-három vastag rétegre vágott. Székérral, *kézi sarogjával* hozták ki a patak medréből. Szükségből a *borozdakő* (keskeny, hosszúkás, felül kerek vagy enyhén háromszög alakú kő) is megfelelt sírkőnek. Régebben, amíg az elhunytak pataki kőből állítottak sírjelet, a halál beállta után az öregebb férfiak közül öten-hatan munkálkodtak az elkészítésén. Először *legömbölyítették*, hogy legyen formás, kerek, utána egy másik kővel, fejszével vagy egy rossz gyaluval *lesimították* mindaddig, amíg kemény, erős rétegéhez értek. Ezt az előzőleg *megvizezett* sima felületet *tintaceruzával kiléniázták* (megvonalták), majd a papíron fogalmazott és véglegesített szöveget ugyancsak tintaceruzával végig *kiírták*. Volt, aki e célra pléhből kivágott *betűformákat* is használt. Ezután a szöveget háromélű fűrészreszelővel és V alakú vésővel a kőre *vésték*. „A betűket kerülgetni kellett”, hogy vésés közben széleik ne pattanjanak ki.

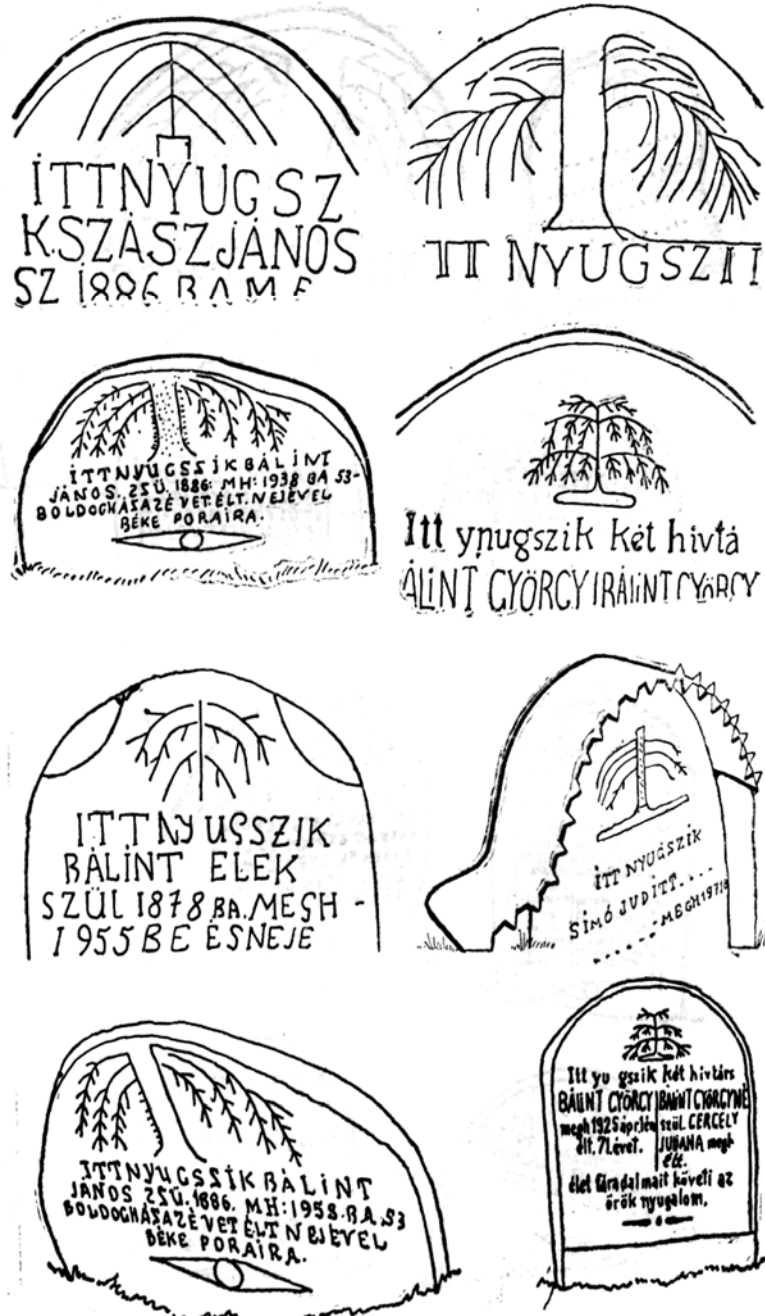

6. Tulipán díszítésű sírkövek

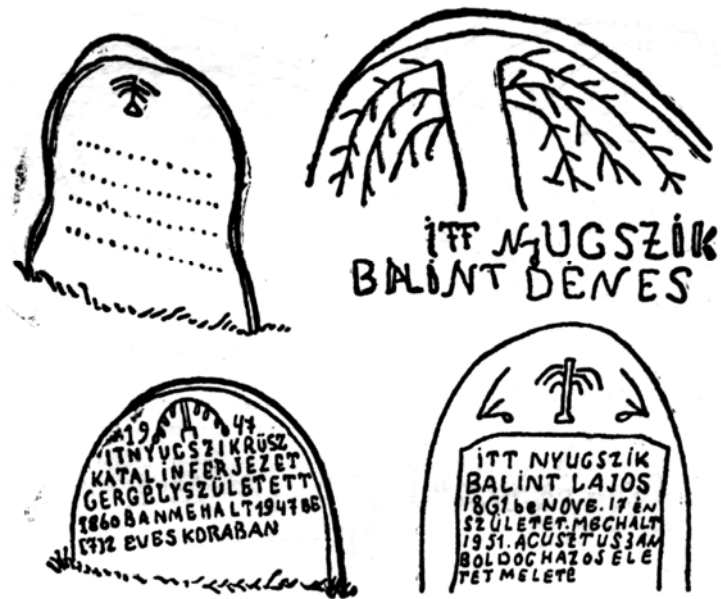
Pipén a régi sírkőkészítés két világháború közt dolgozó mestereiként említhető néhai Gergely (Tóth) Mózes, Rüszt (Tajcs) János, Rüszt Sándor, továbbá Bálint Gyula (Gödörbeli), Bálint (Dé) Mihály, Pázsint (Botos) Gyurka és id. Burus András; utóbbi volt a *szövegíró*. Munkájukért fizetség nem járt, ők is hivatalosak voltak a torra. Az 1960-as évek közepétől, aki csak teheti, öntött műkövet állíttat halottjának.

A sírkövek egy részét fehérre meszelték, s a szöveget meg a díszítőmotívumokat *lúdtollal* feketére vagy bronz színűre festették. A díszeket *főből* rajzolták. „Ha növendék [fiatal] hót meg, felvirágozták, ha öreg, szomorú físzfát rajzoltak neki. Gyermeknek, fiataloknak színesebb [gazdagabb] díszjelt tettek, mint öregeknek.”

A temető több mint hatvan megvizsgált sírkövének leggyakoribb vésett vagy karcolt *díszjelei* a következők: *tulipán* (6. rajz), *szomorúfűz* (7–8. rajz), *pohárdíszes* (9. rajz; a felirat alatt a sírkőre helyezett borospohár talpát körbe vonalazták, innen a neve), *cserépből kinövő virág* (10–11. rajz), *leveles* vagy *széles levelű* (12. rajz), továbbá geometrikus

7. Szomorúfűz díszítésű sírkövek

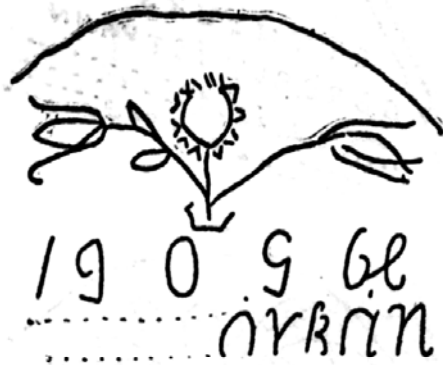
8. Szomorúfüz díszítésű sírkövek

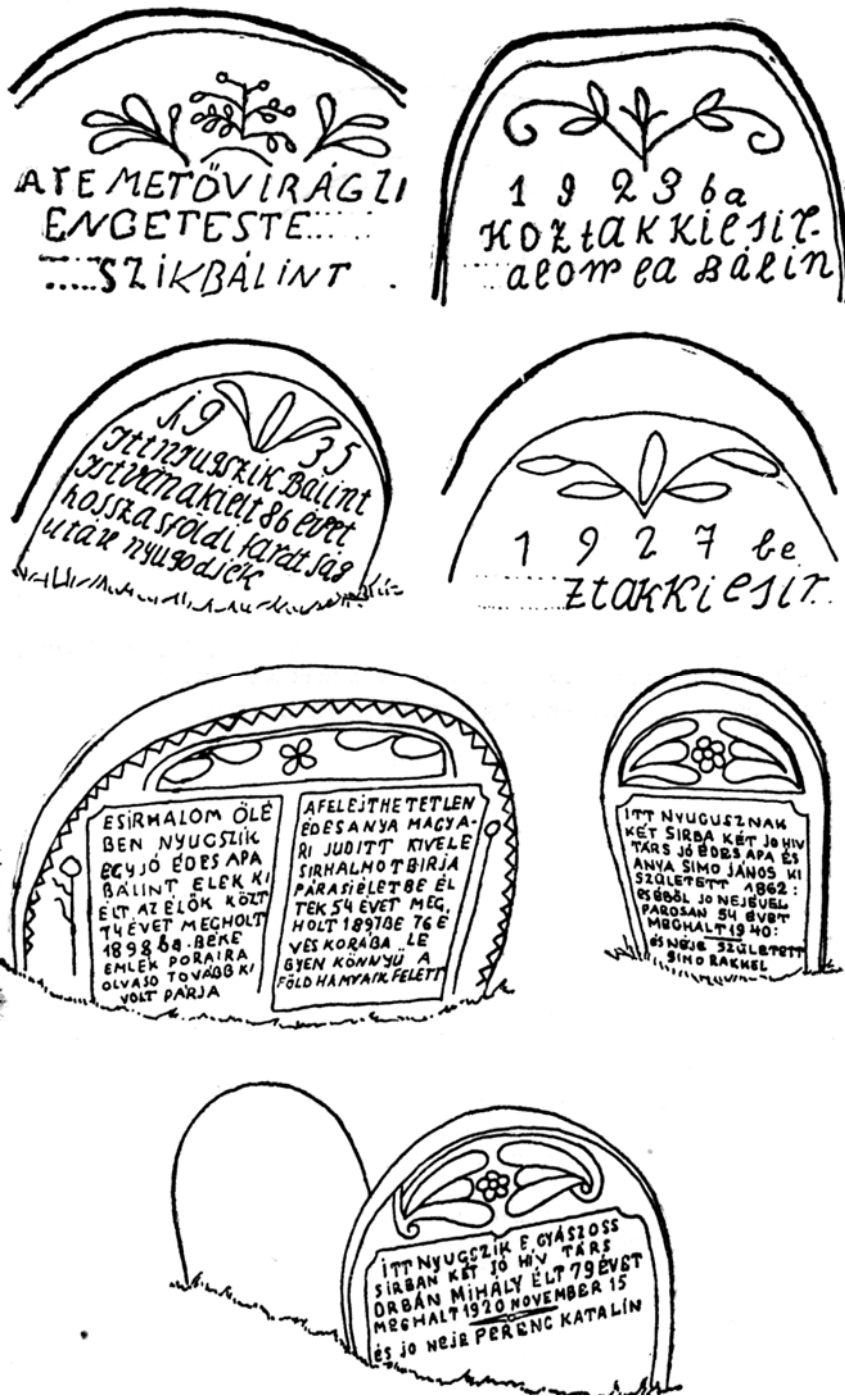
9. Alul pohárdíszes sírkövek

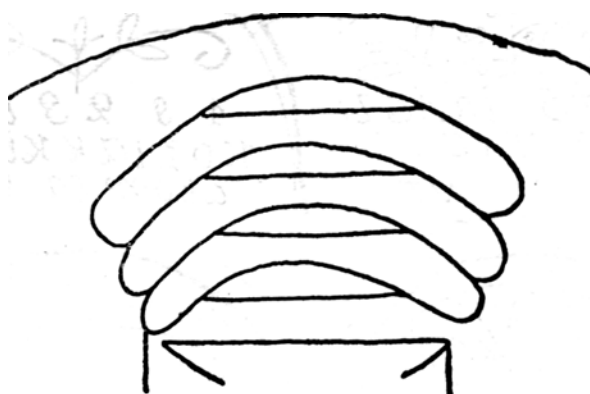
10. Cserépből kinövő virág díszítésű sírkövek

11. Cserépből kinövő virág díszítésű sírkövek

12. Leveles vagy széles levelű díszítésű sírkövek

13. Geometrikus díszítésű sírkő (1–13. Orbán Endre rajzai)

(13. rajz) és levélborítékos dísz; ez utóbbi kettőnek nincs népi elnevezése.

A régi sírkövek verses és prózai feliratai arról tanúskodnak, hogy a temetőt *sírmezőnek*, a sírt *sírhalomnak*, *sírboltnak* is nevezték.

Az itt honos sírverseknek két gyakoribb típusa ismeretes:

A TEMETŐ
VIRÁGZIK
GYENGE TESTEM
ITT NYUGSZIK
ORBÁN ÖDÖN VOLT
A NEVEM EZZEL
ÉLTEM BEVÉGEZTEM
BÉKE PORAIRA

1970BE
HOSZTAK KI A TEMETŐBE
PÁZSINT GYÖRGY VOLT A
NEVEM 76 ÉVET ÉLTEM
EZZEL ÉLTEM BEVÉGEZTEM
LEGYEN KÖNYÜ A FÖLD HAMVAI
FELETT

A halálozási anyakönyvből néhány érdekesebb adatot írtam ki a Régi temetőben porladó elődökről: „Anno 1777: [Temettem] A Falu Molnárát”; „Anno 1787: Oda átal [a papilakkal szemben] Simó András kettőse [ikrei] közül Istvánt”; „Anno 1791: Felszegi Mihály kutba halt leánykáját Erzsébetet”; „A szőlő alatt valo Gergely Mihály néma fiát Istvánt”; „Anno 1792 Die 24 Ian. Ravai Sebe Mihály özvegyét Pipei Bálint Jánosné Anyját Igen idős asszonyi állatot”; „Anno 1810: Presbiter és Udvar Bíró sz. Simó Istvánt”; „Anno 1815: Simo Bandi Pista gyalogszeres szegényember”; „Anno 1821: Felszegi Simó Mihály gyalogszeres gazdaember”; „Felszegi alsó Simó János Molnár féle.” Ma már nyoma sincs a pipei vízimalomnak. Valamikor léte a *Malom* dülönév őrzí, de ki tudja, hogy meddig?

A temető látogatása ritka: a temetéseken kívül inkább csak tavasszal, nyár elején keresik fel, amikor új virágot ültetnek a sírokra. Együttesen csak *halottak napján* (november 1. előestéjén) jelennek meg *világi-*

tásra; az előtte levő napokon újra rendbe teszik a sírokat és virágot helyeznek rájuk. A világítás kötelességnek számít. Ettől eltekintve kerülnek a temetőt nemcsak éjszaka, hanem nappal is, és furcsállják, ha valakit ott látnak. „Nem jó a halattat sokat háborgatni, mert nem tud nyugunni.” Ha ott járnak, óvakodnak bármit elvinni, eltulajdonítani: tilos a virág leszakítása, a sírokon való járkálás, az állatok legeltetése, az elégett gyertyadarabok összeszedése stb. Az az ember, aki sokat jár ki a sírhoz, „az bűnös, annak vétke van”. Az ilyen *böjtöt fogad, böjtöt tart*, imádkoztat a román pappal, az egyháznak ajándékot ad, hogy bűnétől megkönnyebbülhessen. A falubeliek figyelmeztetik, meg is szólítják azt, aki állandóan *a sírt bújja*.¹⁶

JEGYZETEK

¹ *Documente privind istoria României*. C. Transilvania. II(1321–1330). Buc. 1953. 145, 369. L. még Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V. Bp. 1913. 840, 844, 890. és 949, valamint. Coriolan, Suciu: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II. Buc. 1967. 43.

² Fóris Géza: *Adatok a pipei unitárius egyházközség történetéből*. Keresztény Magvető LXXXIV(1978). 120.

³ Kós Károly: *Egyetemes néprajzi jegyzetek*, XV. *A népi társadalom élete*. Művelődés XIX(1976). 2. sz. 27–28.

⁴ Eddig még nem szótározott tájszó, hiányzik Szinnyei Józsefnél: *Magyar tájszótár*. I–II. Bp. 1893, 1897–1901.

⁵ Sámuel Aladár: *Kis-Küküllő vármegye református népének temetkezési szokásai*. Ethn. XXIX(1918). 91.

⁶ *Durga*: (itt) durva lepedő. Vö. r. *drugă*: nagyobb orsó, orsónyi fonal. Változatairól és elterjedéséről Márton Gyula–Péntek János–Vöő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Buc. 1972. 122.

⁷ Pipén a halottat nem fektették oldalra. Ha teste, lába összehúzódott, ráléptek, eltörték, hogy egyenes legyen.

⁸ Az 1885. július 5-én kelt egyházközségi jegyzőkönyv említést tesz a fölösleges harangozás eltörléséről, addig ugyanis, ha két vagy több halott is volt egyszerre, mindenkinek külön harangoztak. A sírásás megkezdésekor, fele kiásásakor és befejezésekor szintén. Ezzel kapcsolatban a presbitérium így határozott: „Minden egyes halottnak szaggasson a harangozó, de akárhány halott is van egyszerre, csak egyszer húzza össze. A sír megkezdésekor és félig kiásásakor ne harangozzon, hanem csak akkor, amikor elvégezték, és azután húzza a gyűlőt.” Férfihalottnak a harangozó a nagyharanggal kezdi, ezt kétszer szólaltatja meg. Ezután a kisharanggal harangoz egyszer, majd mindkettőt összehúzza. Nőnek a kisharang szólal meg kétszer, s ezt követi a nagyharang egyszeri megszólaltatása, majd az összehúzás. A szaggatás után a temetésig naponta háromszor harangoznak reggel, délben és este; mind a két harang szól egyszerre. Temetéskor az első harangzó a halottnak szól, egyszerre mindkét haranggal. Ezt követi a temetésre hívó *gyűlő* csak a nagyharanggal. Itt már nincs különbség, a halott nemét jelezte a szaggatás. Szertartás után, a temetési menet elindulásakor mindkét harang megszólal; ez a *kísérő* a holtat a sírig kíséri. Több halott esetében mindenkinek külön harangoznak: a fönnebb idézett határozatnak a régi szokásokon nem sikerült változtatnia. Ezzel szemben a sírásás megkezdésekor és félig kiásásakor ma már nem harangoznak. Fóris, i.m. 111. Uo. LXXXVIII(1982). 95–96.

⁹ *Maros-Küküllői Egyházkör. Pipe Egyházközség. Jegyzőkönyvek 1817–1878*. Levéltári kézirat.

¹⁰ *Pereszкура*: (itt) perec. Vö. r. *prescură*: kultikus kenyér. Változatairól és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 317.

¹¹ *Gurdli*: (itt) vászon. Vö. n. *Gürtel*: öv(ezet).

¹² K. Kovács László: *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kvár 1944. 339.

¹³ Ezt igazolja Simó József unitárius egyházköri jegyző 1779-ben kelt két lapnyi feljegyzése is: *A Pipei Ecclesiának Külső-Belső Dominumainak az Authenticum Protocullumból lett Laistruma a következő nem Szerént.* Kézirat a Pipei Egyházközség levéltárában.

¹⁴ Erről tanúskodnak az 1839-ből és 1865-ből való püspöki vizitációs jegyzőkönyvek is. Kézirat a Pipei Egyházközség levéltárában.

¹⁵ Udvarhelyszék, 71. iratcsomó. Kézirat a csíkszeredai Állami Levéltárban.

¹⁶ Fontosabb adatközlőim, zárójelben születésük évével: Bálint Ágoston (1926); Bálint Ágostonné Pázsint Ida (1925); id. Burus András (1900); ifj. Burus (Tanyás) András (1923); Burus Andrásné Simó Ilona (1926); Gergely (Pali) Jánosné Orbán Ráchel (1900); Gergely (Tóth) Mózes (1930); Orbán (Burus) Mózes (1907); Orbán (Kádár) István (1918). – E tanulmányom lezárása után jelent meg újabb helyi gyűjtésem: *Pipe helynevei.* NyIrK. XXIX(1981). 165–172.